

תועלת לשונות ערב להבנת המקרא.

(הרצאת הפרופ' איש יהודה בישיבת מדרש הלשון, אור לט"ו כסלו התרפ"א)

הנשיא בן-יהודה מברך את האורח הפרופ' איש יהודה בשם מדרש הלשון. הנושא של הרצאתו הוא היותר מענין בשביל מדרש הלשון. כבר דנו אצלנו בענין הניבים (דיאלקט) הערביים. אבל לא עלה בידינו לקבוע ישיבות מיוחדות לכך. עתה נשמע מפי אדם מומחה דברים חשובים בשאלה זו. אשר כבר דבר בה בפתיחתו לדרשותיו בבית-המדרש לחכמת ישראל בברלין. שם הוכיח, כי לא הלשון האשורית היא היותר חשובה לחקירת הלשון העברית (דעתו של דיליטש). כי אם הלשון הערבית. אוצרה של לשון זו הוא האוצר הכללי של כל הלשונות השמיות כמעט. בניבים השונים שלה נשתמרו מלים שנעלמו מעיני בעלי המלוגים הערביים היותר גדולים. ולפיכך אנו מקוים, כי דרשתו תהיה כעין פתיחה לחקירות במקצוע זה, וזכות תתגלגל על ידי אורחנו הנכבד. זכות הדבור לפרופ' יהודה.

הפרופ' יהודה: אני מודה, קודם כל, על הברכה. מדרש הלשון הוא אחד המוסדות היותר חשובים. אני שמח, שנספחו אליו מומחים וסופרים בעלי שם. אפשר שלא תשבעו אותו הרצון שהייתי רוצה להשביעכם. לא חשבתי שועד הלשון יבקש ממני הרצאה, ועל כן אין אני מוכן להרצאה מדעית גמורה. אסתפק רק ברשימות ובפרורים, שיכלתי ללקט מספר-תנ"ך קטן, שיש עמי ושרשמתי כמה דברים בגליונותיו, ובמה שיש בזכרוני.

נושאי הוא: תועלת הלשונות (הדיאלקטים) המדוברות אצל הערבים בשביל לשוננו. המלה הערבית ל"דיאלקט" היא להג'ה - בעברית "להג", שבאמת יש לה גם מובן של דבור מעורבב ומזומגם, אבל אשתמש במלה "שפה" במובן לשון ספרותית ובמלה "לשון" במובן דיאלקט. בשעורי בבית-המדרש התוכחתי עם "אשורניים" אחדים, שרצו לבטל את ערכה של הלשון הערבית להבנת העברית. אבל לא החלטתי, שהערבית יותר חשובה. גם האשורית חשובה כמותה, אלא שהמתוכחים לא ידעו להעמיד כל אחת מהן במקומה. הרי הלשון האשורית היתה כבר מפותחת בתקופת-ישראל הקדומה והמלים שלה כבר

מפותחות יותר, כלומר, עברו ממושגים חמריים למושגים מופשטים. הלשון הערבית נשארה "בתולה" עד ימי מוחמד, ועל-כן אפשר להבין על ידה יותר את הלשון המקראית שלנו.

עד עכשיו עסקו הסופרים בשפה הספרותית ולא שמו לב ל"לשונות" העממיות, מפני הולזל שבו התייחסו אליהן החכמים כהסופרים. הלשון הערבית בלעה לשונות הרבה: את הקמריית, את השבאית, ושאר לשונות הקהטן. דבר זה הכירו כבר הבלשנים הערביים הקדומים. שמציינים כל מלה על-פי מוצאה מאיזה "לשון" עתיקה. אבל גם שירים משבטים שונים נכנסו לתוכה. שבטים, שעדיין הם חיים בערבה. ביותר השפיעו הקוריישים ובני-אסד. שהיו ידועים בצחות-לשונם עוד קודם מוחמד, ואלמלי היה מוחמד קורישי, היתה לשון בני-אסד מושלטת בתור שפה ספרותית. לשונות השבטים, שכבשו את הארצות במאות הראשונות אחר מוחמד, הטביעו את חותמן על השפה הערבית הספרותית. אבל נשארו שבטים, שלא הוכנסו לשונותיהם אל הלשון הספרותית, מפני שהללו לא השתתפו בכבוש ארצות כלל או במדה מועטה: של חצ'רמות. או של בני שמר או הלשונות של החורנים, בין מדבר דמשק ובין ארם-נהרים, ועוד. לשונותיהם הן כמעט לשונות זרות לשפה הערבית, ואילו הוכנסו. היתה השפה הערבית מתעשרת הרבה. אצל כל משורר ומשורר אפשר למצא את הלשון של שבט, שאליו התייחס. וכך מצאתי בשירים החל מ-"מועלקאת" וכלה באל-חרירי ומוחטנפי מלים וצורות ובטויים חדשים. למשל, שירי אמרו-לקאים או ענתר מצוינים בלשונם ובמליהם החדשות. שהוכנסו בלי משים אל הלשון. יש משוררים ערביים מושפעים מן הלשון הערבית, שבה דברו יהודי-מדינה. אף בזמן המאוחר יש עוד השפעה מצד לשונות השבטים. אלה הם מקורי העושר של השפה הערבית.

אולם נשארו "לשונות" שלא נכנסו לשפה הערבית: בארם נהרים, באפריקה, ביחוד במצרים, ועוד. ועל זה אני רוצה לדבר הפעם. שפתנו היא אפשר היותר שלמה בין העתיקות: אפילו המצרית והבבלית לא הגיעו עדיה. המלה הולכת ומתפתחת לרגל ההתפתחות התרבותית, והספורים העתיקים מספר שמות, שאני מיחס אותם לימי משה, ככל התורה כמעט, מעידים על כך. יש בהם מלים, שאי-אפשר להגיע למובנן הקונקרטי אלא על-ידי הלשונות הערביות העממיות.

קודם כל אתן דוגמאות מלשון הבידואים במדין, בערבות סיני, במואב ובעמון. שהם קרובים לארץ-ישראל ועדיין שמרו על הרבה מנהגים עתיקים ביותר, מפני שלא התפתחו בתרבותם:

"המים רעה" על פלוני – נמצא עדיין אצל הערביים היושבים במדין.
 "ספך דם" (שפך דם) – נמצא בספרות הערבית בתור מליצה, אבל

בשבטי שִׁרְרָאֵת משתמשים בבטוי זה בדבור.

בערבות מואב נמצא המושג "להִכְנֹת" – "אולי אבנה ממנה". – מעשה ההולדה הוא בִּנְיָן (לבנות בית במובן לעשות משפחה). "אל בניא" – המשפחה. "כשעירים עלי דשא" – שעירים הם מן גשם – ובמואב קוראים לגשם (היורה האחרון) – רביעה שניה – אל־שערה.

בעברית יש שרשים שנמצא מהם רק שם ולא פעל, ואצל הבידואים נשמר הפעל. יש לנו: "חדר" – ובערבית נמצא הפעל: "חִדַּר" – לון, שכן: ו"חדר" נולד, אפוא, מן "חִדַּר" – כמו "בית" מן "בִּאֵת". הערבים אינם יודעים, שהמלה חדר היא מהשרש "חִדַּר". כמו שיקרה בלשוננו העברית, ששואלים אנו מלים מזרחיות מלשונות אירופיות מבלי דעת שיש להן שרש בעברית.

"פֶּרֶת" היא crux interpretum. בעלי התלמוד אמרו, שזוהי "מיתה בידי שמים". באמת זוהי כריתה וגרוש מן השבט: קִטַּע" בערבית היא גרוש וגלות והתרת־דם: "קִטְעוּהָ עֲנָהוּ", והמגורש נקרא "מוֹקִטַּע" – כרות (מוה בזמן החדש "מִקְטַע" – בויקוט). וכשנשים לב אל דיני גאולת־הדם של הערבים, נבין את הענש הנורא של כריתה מן השבט והתרת דמו בלי גאולת־דמו הוא. מנהג אחד עוד נשמר אצל אחד משבטי הערבה, שאם הם רוצים לכרת אדם משבטם בעד הפרת חק קבוע, מזהירים אותו השיכים של כל השבטים הקרובים לו והתובעים ממנו דין, ואם הוא אינו רוצה להשמע להם, אז השיך הזקן שבחבורה מסיר את ה"עביה" (השמלה) ואומר: "אנפרשת עֲבִאִתָּהָ" (נפרשה שמלתו) והרי דמו מותר. וזהו "ופרשו את השמלה" (דברים, כ"ב י"ז).

"איש־הדמים" ("בית־הדמים", "עיר־הדמים") – אינו רוצח, אלא מי שיש לו חובת דם לאחר: בערבית הוא נקרא אל־רג'ל אֶלְדִּמְנִי.

מי שצפוי להִרְגֵּעַ"י גואלי־הדם, "אין לו דמים" – אין לו גואל־דם. "נודע בשערים בעלה", "ויהללו בשערים מעשיה" – מנהג אצל הבידואים, שאם עשה אדם דבר גדול או תועבה גדולה, שולחים לכל עיר ועיר ולכל שבט ושבט לפרסם הדבר.

הבטוי "למשל ולשנינה" – מתבאר ע"י הערבית – וַצַּפ – חֲאָר, הַמִּשְׁלָּה, ושמושו המופשט הוא – לדמות דבר לדבר, "וַצַּפְתָּהּ" – משלו ("אין על עפר מִשְׁלוֹ"). ובכן, "משל" הוא "וַצַּפ" – דמוי דבר לדבר, גם הבטוי "נשא משל" נשתמר בערבית, אף־על־פי שהוא מוזר לרוח השפה הערבית: "חַמֵּל זַג'ל", "רַפֵּעַ זַג'ל", וכן "רַפֵּעַ אֶל־פֶּאֶתְתָּה", ובכן, "נשא משל" – שר את שירו. "שֹׁבֵל" (ישעיהו, מ"ו ב') מתאים למלה הערבית: סָבַל – הסרח העודף מהבגר.

המלה "בֹּקֶק" מתאימה למלה הערבית בֶּאֶק – גנב, הערבים קוראים "בֹּקֶק" למין מיוחד של גנבה, שיש לה ענש מיוחד והיא גנבת אורת, שנחשבת למעשה מגונה

ביותר, וענשה הוא זה: בעל-האהל שארחהו כורת מטלית מן האוהל וסובב על כל האהלים של השבטים, בא אל השיך ואומר: הנה אני מרים את גנבתו לפניך—מה תאמר לזה? השיך שואל, אם הזמינהו לדין, ואם הזמינהו והגנב לא בא, משלם ראש שבטו את הגנבה ומטיל חרם על הגנב. המוחרם נקרא "מבוק". כשתופסים אותו, קושרים את ידיו ולשים בצק ומדביקים אל זקנו וכשהוא מתיבש, שולחים עזים והן רועות על זקנו. "בוקקים" הם, אפוא, הגנבים היותר נבזים.

בהצ'רמות קוראים למקום המשפט: "כרסי אל-מחכמה" — כסא המשפט. כמו כן משתמשים שם בבטוי: הקיף פאה — חפץ ראסה. ישנו מנהג לערבים שהמתנדבים לצבא, כדי להראות את כל מרצם, משלחים את שערותיהם, וגם הנשים עושות כן, כשהן רוצות להלחם או קוראות למלחמה, כדי לעורר בנלחמים אכזריות ופראות. וכן משלחות הנשים המקוננות את שערותיהן בפראות נוראה, זהו "בפרוע פרעות בישראל" — כשהתנדבו למלחמה פרעו את השערות. "מראש פרעות אויב" — האויבים יפלו לפניו והוא יאחו בציצית ראשיהם (רעמסס אוחו בציצית ראשי המנצחים ומגל בידיו לקצרן) וכן "ופרע את ראש האשה" — יבלבל את שערותיה באופן פראי, כדי שתודה על עונה.

במדבר דמשק אנו מוצאים אצל הערבים את המנחים של הזריעה והקצירה שבספרי-התנ"ך המאוחרים (גדיש, רחת ומזרה, ערמה, לקט, מורג). אבל לא אותם שבספרי התנ"ך הסדומים. אין להם המלה "עומר", שנמצאת אצל בני-מדין שהם מקריבים את "אל-עומר" לאל ח'ליל — לאברהם, בשעה שמוליכים את העמרים אל הגורן.

"ויבן משה מזבח ויקרא לו: ה' גסי, ויאמר: כי יד על כס-יה", אצל הערבים יש עד היום ה"נס" הוא המוט, שעליו קושרים את ה"דגל", הוא הבד, ואצל הערבים יש "נס הנקמה" — דגל לבן, שקושרים על המוט וקוראים: "דם פלוני נוזל ואנו נקים אותו מדור דור", וזהו: "ה' גסי, ויאמר: כי יד על כס-יה (ולא כס-יה), מלחמה לה' בעמלק מדור דור" — "ה' גסי" מובנו שה' יהיה לנס הנקמה ולא הבד של הדגל.

הנה כי כן רואים אתם את התועלת שיכולה לצאת מלמוד ה"לשונות" הערביות.

הנשיא בן-יהודה מודה לד"ר יהודה על דרשתו היפה המלמדת אותנו הרבה גם לבאור אוצר הלשון שלנו וגם ביחס לצרכי הרחבת הלשון. ביחוד חשובה לנו הלשון הערבית של סוריה וארץ-ישראל, מפני שכאן נשתמרו מלים, שאינן בשום לשון ערבית אחרת, והן מלים עבריות: אין אפילו חלוק האותיות הנהוג בין ערבית ועברית. למשל, המלה "שתיל" נמצאת רק

בערבית של א"י. יש לו רשימה שלמה של מלים כאלה, ולפיכך זוהי אחת העבודות היותר חשובות ללשוננו. והוא מקוה, שהד"ר יהודה יעשירנו בחקירה זו.

ד"ר קלוזנר: אם נוכיח שבערבית המדברת בארץ ישראל נשמרו בטויים ומלים עבריים, כדעת ד"ר יהודה, יהיה לזה ערך מדעי וגם לאומי-מדיני, יש לחבר רשימה שלמה מהמלים האלה עד כמה שאפשר.

ה' בן-יהודה: רשימה כזו התחלתי לסדר ופעם אקראנה לפני הועד. הד"ר יהודה: מה שהבאתי כאן זהו רק חלק קטן ממה שאספתי מספרים ומן הדבור החי. נגשתי לעבודה לאותה תכלית. שד"ר קלוזנר הטעים בזה, אבל אחר-כך ראיתי, שיש בטויים כאלה גם אצל ערבי אפריקה שלא ראו עברים מעולם, ויש אצלם גם מנהגים תנכיים, על-כן אין לאמר בהחלט, שכאן השפעה עברית. יש לי חקירה על הפלחים הארצישראליים ושם אראה, מה שלקחו מן העברים ומה שיש מן המשתף להם ולעברים.

ה' ג'לין: הד"ר קלוזנר הזכיר דרך אגב, שיש לענין זה חשיבות מדינית. יש להוכיח ולהראות, כמה השפיעה היהדות על הערבים ולשונם. ספר דקדוק סורי גדול, שיצא במצול, מראה, כמה השפיעה הלשון הסורית על הלשון הערבית המדברת. אולם הן היתה השפעה גם מצד יהודי א"י וגם מצד היהודים שבערב על הקוראן והלשון הערבית, ועלינו לברר כל זאת ולפרסם.